Komparativni intervju: Etnogeneza Hrvata

Priredila: univ. bacc. his. Vanessa Rendić
Diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Srednjovjekovna povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Pitanje etnogeneze Hrvata već desetljećima zaokuplja povjesničare, arheologe, lingviste i genetičare. Tema koja grabi pozornost šire javnosti s poznatim narativom „Hrvati od stoljeća sedmog". Cilj ovog rada bio je okupiti znanstvenike, pretežito arheologe, i kroz sedam naizgled jednostavnih pitanja prikazati širinu znanstvenog mišljenja po pitanju etnogeneze Hrvata. U intervjuu su sudjelovala tri arheologa i jedan povjesničar, dr. sc. Goran Bilogrivić, dr. sc. Danijel Džino, dr. sc. Krešimir Filipec i dr. sc. Vladimir Sokol. Svi sudionici odgovaraju na ista pitanja, odgovore donosimo abecednim redom.

Dr. sc. Goran Bilogrivić rođen je 1984. godine u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisuje studij jednopredmetne arheologije i slobodni studij norveškog jezika i kulture. Godine 2007. dodijeljena mu je Nagrada za izvrsnost u studiju. Diplomirao je 2008. s temom iz srednjovjekovne arheologije i potom upisao Poslijediplomski doktorski studij medievistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U ovom je trenutku docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Rijeci.

Dr. sc. Danijel Džino rođen je 1971. godine. Prijediplomski i diplomski studij završava na Sveučilištu u Adelaideu, diplomirao je s temom ratnih brodova s istočne obale. Doktorirao je s temom rimskog osvajanja Ilirika 2006. godine na Odjelu klasične filologije i antičke povijesti. Fokus znanstvenog interesa je na starom i srednjovjekovnom Iliriku te identitetima na tom području, kao i modernim konstrukcijama tih identiteta radi osnaživanja etničkog identiteta. U ovom je trenutku viši predavač na Sveučilištu Macquarie u Australiji na Odsjeku za povijest i arheologiju.

Dr. sc. Krešimir Filipec rođen je u Zagrebu 1969. godine. Godine 1989. upisuje studij jednopredmetne arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a 1990. studij povijesti. Jednopredmetnu arheologiju diplomirao je 1995. s temom Siska u ranom srednjem vijeku. Doktorirao je 2002. s temom naseljenosti srednjovjekovne Slavonije prema arheološkim izvorima. Od 1996. zaposlen je kao mlađi asistent na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a osim brojnih terena, u akademskoj godini 2004/2005 vodio je i Upravu za zaštitu kulturne baštine u Ministarstvu kulture, a od 2009. je predstojnik Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju.

Dr. sc. Vladimir Sokol rođen je 1948, a arheologiju je diplomirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i doktorirao 2003. s naslovom Sistematizacija, periodizacija i kronologija materijalne kulture - naušnica u Hrvatskoj u srednjem vijeku. Osnivač je Muzeja Prigorja u Sesvetama (1977), od 1976. provodi samostalna arheološka istraživanja na desetak lokaliteta na području istočnog Zagreba te na višeslojnom nalazištu Kuzelin. Značajan je i njegov rad sa suprugom prof. dr. sc. Mirjanom Matijević Sokol, s kojom je autor djela *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*.

Prema Vašem mišljenju, koliko su pouzdani izvori *De administrando imperio* i *Historia Salonitana* za razumijevanje dolaska Hrvata?

G. BILOGRIVIĆ: Najjednostavnije bi bilo odgovoriti da uopće nisu, no to bi ujedno bilo i pretjerano pojednostavljivanje. Hrvati očito jesu od nekuda i u nekom periodu došli u postrimsku Dalmaciju, ali to po svemu sudeći nije bilo onako kako je izloženo u narativima u navedenim djelima. Takvi narativi, koji objašnjavaju drevno podrijetlo i migraciju neke etničke skupine, a obično ih nazivamo *origo gentis*, imali su važnu ulogu u vremenu u kojem su nastali, objašnjavajući tadašnji društveno-politički kontekst i služeći za legitimaciju tadašnjih vladajućih elita. Stoga ih je bolje promatrati na takav način, dakle u kontekstu njihova vremena, a ne kao izvore koji sadrže precizne podatke (ma koliko nepouzdane) o doseljenju Hrvata. Iz istog razloga je korisnije i smislenije posvetiti se proučavanju formiranja ranosrednjovjekovnog hrvatskog identiteta, umjesto traganja za nedohvatljivim podrijetlom i trenutkom doseobe.

D. DŽINO: *De Administrando Imperio* (DAI) i *Historia Salonitana*/*Historia Salonitana Maior* (HS/HSM) nedvojbeno su značajni izvori za hrvatsku ranosrednjovjekovnu povijest. S obzirom na vremensku distancu teško ih je uzeti kao pouzdane izvore za razumijevanje pitanja dolaska Hrvata. DAI nam u poglavlju 30 donosi verziju prošlosti elite hrvatskoga kraljevstva iz sredine 10. stoljeća (tzv. hrvatski *origo gentis*) koja je izvađena iz originalnoga konteksta legitimiziranja njihove vlasti i uklopljena u narativni kontekst DAI-a. U njoj vjerojatno ima elemenata stvarnih događaja, ali s obzirom na to da ne posjedujemo „ključ" za njezino čitanje i odgonetanje, ne vjerujem da se možemo oslanjati na hrvatski *origo gentis* iz DAI-a osim kao izvor za elitne percepcije prošlosti u 10. stoljeću. Tomine natuknice iz HS-a još su više vremenski udaljene i predstavljaju upravo ono što je sam autor iskreno napisao u 13. stoljeću – kombinaciju domišljanja, usmenih predanja i onoga što se moglo naći u pisanim izvorima. Prema tome HS predstavlja još skliskije tlo za ozbiljne diskusije o dolasku Hrvata od DAI-a.

K. FILIPEC: Koliko pisana riječ može biti pouzdana? Najbolji primjeri dolaze iz naše novije povijesti: koliko vjerujemo suvremenim izvorima i koliko zapravo imamo iste, a koliko različite interpretacije istih događaja? To je poput priče iz Kurosawina *Rašomona*, svatko vidi svoju istinu. U svakom slučaju ono što je zapisano u djelu *De administrando imperio* djelomično su potvrdila arheološka istraživanja, osobito u vezi s doseobom Hrvata. Ono što je ključno jest da je vidljivo da su Hrvati bili kompozitna zajednica. Riječ je o više različitih skupina, koje su se ujedinile s jednim ciljem, zauzimanjem nove zemlje, što je uostalom uobičajeno za sve populacije u tom seobenom valu. Što se tiče *Historia Slonitana*, kao arheolog se njome nisam bavio. Zaključci koji proizlaze iz splitske vizure vrlo su kontroverzni. Ponekad uzimamo ono dobro što nam odgovara, a zanemarujemo ono što nam ne ide u prilog. U tom pogledu doista nemam konačan odgovor, no u svakom povijesnom izvoru postoji barem trun istine, pitanje je samo koja je agenda u pozadini. Konstantin Porfirogenet kada piše, očito se služi određenim izvorima i ne treba ga odbacivati, ali ga svakako treba kritički tumačiti. To je, u konačnici, stav arheologa.

V. SOKOL: Uz uobičajena ograničenja narativnih vrela, protokom vremena i za *De administrando imperio* (DAI) i *Historia salonitana* (HS) može se reći da imaju veću

pouzdanost od mnogih srodnih izvora, da im svrha nije jednoznačna: npr. samo politička, ili samo povijesna, ili samo geografska i sl. Sadržaji spomenutih tekstova u okviru glavnih tema poradi kojih su napisani, kao u „Upravljanju carstvom“, ili povijesti „Salonitanske crkve“, donose i druge važne uglavnom pouzdane, priče o njihovu vremenu, ljudima i događajima. I K. Porfirogenet i T. Arhiđakon pišu nam pouzdanu priču o povijesti i svom dobu, koju nova istraživanja i studije vodećih svjetskih medievista poput J. Sheparda i McKiterick te Sweeneyevo američko izdanje Tome A. vrlo pozitivno vrednuju. Oba teksta tako točno govore o Hrvatima koji su došli sa „sjevera“ / „čeških ili poljskih strana“ u „sedam (osam) grupa braće i sestara, ili sedam ili osam plemenitih rodova“. Porfirogenetovi pak precizni opisi hrvatskih gradova u DAI-u imaju gotovo snagu Pauzanijina „Vodiča po Heladi“, a bez Tomina teksta teško bi se napisala ranija ugarska povijest srednjeg vijeka.

Koji su ključni uzroci pada Salone?

G. BILOGRIVIĆ: U širem kontekstu brojnih vanjskih problema koji su opterećivali Bizant u 7. stoljeću (od Langobarda u Italiji, Perzije na istoku, potom i Arapa, itd.), Carstvo očito više nije bilo u prilici održavati efikasne veze s ovim od središta ipak udaljenim područjem na jednak način kao što je to bilo ranije, primjerice za Justinijanove vladavine. Vojska se povlači gdje je potrebnija, napuštaju se uporišta u unutrašnjosti provincije, dolazi do pojednostavljivanja gospodarstva. Tako se i Salona, nekadašnja metropola, s vremenom napušta. Metropola naprosto nije mogla funkcionirati bez kompleksne provincijske infrastrukture. Naravno da su svoj doprinos vjerojatno dali i tadašnji avaro-slavenski pljačkaški pohodi, no teško da je riječ o jednokratnom velikom uništenju grada kako se nekoć smatralo.

D. DŽINO: Pripovijest o padu Salone dolazi iz DAI-a, a njezino pojavljivanje kod Tome Arhiđakona dokazuje da se radilo o lokalnom ranosrednjovjekovnom narativu dalmatinskih gradova. Kao i kod hrvatskog *origo gentis*, ova pripovijest je dekontekstualizirana u DAI-u, dok je Toma preradio pripovijest u poučnu priču o kazni za grijehe stanovnika kasnoantičke Salone (sigurno znajući za prijepore između pape Grgura Velikog i salonitanskih nadbiskupa krajem 6. stoljeća). Problemi nastaju s arheologijom, jer do sada nije pronađen nijedan dokaz da je Salona nasilno uništena. Štoviše, radiokarbonske analize ukazuju na produljeni život umirućeg grada kroz dobar dio 7. stoljeća (obnova lučke infrastrukture na poluotočiću Vranjic, solane u kaštelanskom zaljevu, postojanje ranobizantske utvrde na Kozjaku iza 650.). U ovo se uklapa i posjet opata Martina Saloni 641. godine, dokumentiran u pisanim izvorima. S obzirom na to da nemamo čvrste dokaze o životu u Saloni u 8. stoljeću, najvjerojatnije je gradska jezgra postupno potpuno napuštena do kraja prve četvrtine 8. stoljeća. Priča o padu Salone je, dakle, nastala ili kao način za objašnjavanje prošlosti u ranom srednjem vijeku, ili ona odražava neki događaj iz 8. stoljeća o kojemu ne znamo ništa.

K. FILIPEC: To je pitanje koje je ponovno potencirano iz splitske vizure. Pad Salone uzet je kao svojevrsna točka pada Dalmacije, odnosno kao trenutak doseobe Hrvata. Međutim, riječ je procesu koji je trajao dulje vrijeme. Ono što je nesumnjivo jest da je Salona pala negdje četrdesetih godina 7. stoljeća. U tom razdoblju propadaju i druga rimska, odnosno kasnoantička uporišta od Save prema unutrašnjosti. Sisak, koji je ključno

mjesto za razumijevanje tog procesa, pada negdje iza 630. godine. Između otprilike 630. i 670. godine dolazi do dubokih promjena u cijeloj provinciji Dalmaciji. Pad Salone, kao i cijelu unutrašnjost Dalmacije, treba promatrati u širem kontekstu sloma gotovo svih rimskih, kasnoantičkih i bizantskih gradova, ne samo uz Jadransko nego i uz Jonsko i Egejsko more. Na cijelom tom prostoru održalo se tek nekoliko velikih urbanih središta, poput Atene, Soluna i Konstantinopola, dok su gotovo svi drugi gradovi nestali. Kada promatramo proces pada Salone, suočavamo se s općom slikom propadanja, koja je zasigurno povezana s razdobljem avarske dominacije. Jesu li grad fizički uništili Avari ili njihovi saveznici, u ovom je trenutku vrlo teško sa sigurnošću utvrditi. Pritom se ne smijemo usredotočiti isključivo na fizičko razaranje. Nomadske skupine, osobito Avari, u svom napredovanju rijetko se upuštaju u dugotrajne opsade jer za to nemaju ni vremena ni resursa. Njihova strategija češće se temelji na iscrpljivanju i širenju panike. U konačnici, postavlja se i temeljno pitanje: što zapravo znači pad nekog grada? To je pojam koji je izuzetno teško precizno definirati i dokazati.

V. SOKOL: Salona i njezina aglomeracija pada u okvirima ne posve jasnog projekta „čišćenja" zaleđa Avarskog kaganata pred njihov i slavenski vojni pohod 626. g. na Carigrad. U tom postupku uništavaju se glavni gradovi provincija i oblasti kao Nezakcij u Istri, Tarsatica, Senia, Salona, Siscia i ranije Sirmij, Narona Epidaur, Dioclea. Ostaju samo oni na otocima u Istri i Dalmaciji: Izola, Piran, Umag, Sipar, Poreč, Rovinj, Uljanik/Pulj (?), Zadar, Trogir (Krk, Cres, Rab), Split naseljen koncem VIII. st. s Brača (V. Sever), Dubrovnik/Epidaur, Kotor isto s Francima, Budva, Ulcinj. Dalje je Prevalitana čiji donji dio s Dirahijem, već u Istočnom Rimskom Carstvu, preživljava. Takav razvoj događaja oko 600. g. dopušta pretpostavku o smislenosti, danas još nama nepoznatih događanja u provincijama Istri i Dalmaciji čije zajedništvo početkom VII. st. ukazuje na neku povezanost kataklizmičkih događanja na čitavoj istočnoj obali Jadrana. Ova događanja još jače podvlači akcija papinstva iz Rima koja daje značajne svote novca za otkup elita iz Istre i Dalmacije u političkoj misiji opata Martina 642. godine. U takvim okolnostima Salona je morala pasti skupa sa svojim okružjem – aglomeracijom. Ostaci vrhova strijela u fugama bedema Salone oko 600. g., kao opet novi nalazi kasnoantičke strjelice i takve kopče na gradini Birnju iznad Kaštela, jasan su pokazatelj što se tada dogodilo u vojnom smislu. Također, najnovija istraživanja na sjevernoj strani Salone utvrdila su da je gradski vodovod porušen oko 600. g. i da nikad nije bio obnovljen. Politički pak razlozi mogu biti složeniji, jer „rat je produžena ruka politike" (Clausewitz). Jedan smo spomenuli, a to je strateško osiguranje avaroslavenskih leđa u pohodu na Konstantinopol. Ne čini se sigurnim, no nešto se u političkim središtima Istre i Dalmacije dramatično dogodilo. I to se ne čini slučajnim.

Od kud su došli Hrvati?

G. BILOGRIVIĆ: Na to pitanje je nemoguće odgovoriti.

D. DŽINO: Ne znam, i teško da Vam itko to može reći sa sigurnošću. Ja pretpostavljam da je ranosrednjovjekovna hrvatska elita na neki način povezana sa slavenskim grupama oko rijeke Labe koje su franački izvori zvali zajedničkim etnonimom Veleti ili Wilzi. Ovo je, naravno, moja osobna pretpostavka i domišljanje koje ne mogu dokazati čvrstim dokazima, tako da ne bih bio iznenađen kada bi se pokazalo da sam u krivu.

K. FILIPEC: Ovisi iz koje perspektive promatramo, jer je riječ o vrlo kompleksnom pitanju. Prije svega, potrebno je postaviti temeljno pitanje: „tko su Hrvati?“ To je ključno, a tek potom slijedi pitanje njihova podrijetla. Ono što se sa sigurnošću može reći jest da su došli s prostora istočne Europe, odnosno istočnog dijela srednje Europe, odakle je krenuo veliki val seoba. Pritom je važno naglasiti da nisu stigli u onom prvom valu, nego je očito riječ o drugom seobenom valu, koji se veže uz takozvano srednjeavarsko razdoblje.

V. SOKOL: U DAI-u i HS-u jasno je rečeno od kuda su Hrvati došli i u kojem opsegu: „sedam ili osam skupina (plemenitih rodova)“ iz prostora sjeverno od Bavarske i Dunava te Sudeta i južne strane baltičko-poljske ploče do sjeverne Odre. Danas je posve jasno da imena „braće i sestara“ nose/personificiraju imena pokrajina, ili rijeka, iz kojih dolaze: „braća“ od Dunava kao Muhlo iz Muhile (danas Mühlviertel) između Kremsa i Passaua uz sjevernu obalu zapadno od Beča; Kosences (oblast oko Kasejovica); Horoatos oko Knina i Porina u području srednjeg toka Vltave (s do danas sačuvanim toponimima „hrvatska strana“ i „hrvatsko brdo“); Labelos zona gornje Labe do budućeg zličansko-hrvatskog središta Libice nad Cidlinom kod ušća u Labu; Klukas je područje oko grada Kluka na zapadu kod S. Boleslava na Jizeri do ušća u Labu i zapadnijih Lužičkih Srba oko Lužicke hory na granici. Sve navedeno prema DAI-u, također i prema etimologu P. Skoku koji je taj prostor odredio kao polapsku, ili Bijelu Hrvatsku (antičko Alba, Albis/Laba = Bijela).

Drugu grupaciju „sestre“-rijeke – u slavinama su rijeke ženskog roda – prevoditelj na grčki očito je personificirao kao sestre. Pokrajine/prostor moguće su „utjelovili“ u braću, što je stvorilo naizgled „zagonetnu priču“, u znanosti tumačenu na stotinu načina: od *origo gentis*, raznih nomada, paranomada, supernomada, do strana svijeta Istoka, Bliskog istoka, Dalekog istoka itd., itd. Ništa od toga, Hrvati su očito dobro znali od kuda su došli i njima to nije bilo čudno. Toma Arhiđakon, osim „sedam ili osam“ tih „rodova“ piše da se Hrvati razlikuju po „osobini imena onih koji su došli iz Češke ili Poljske“. Te gornje rijeke su Tuga(r) u srednjim Karpatima i Bug, najveći pritok Visle (dijelom plovan), kojim dolazimo do Porfirogenetove Visle u DAI-u / gl. 33. Ostaje još samo Odra, no ona se spominje u okolici Siska i danas. Spomenuta dva pisca tako su dosta dobro i točno opisala rane hrvatske početke, prostorno i povijesno.

Kada i kako su Hrvati došli na prostor današnje Hrvatske?

G. BILOGRIVIĆ: Jednako tako i na ovo [pitanje je nemoguće odgovoriti], osim da se to po svemu sudeći dogodilo nekad tijekom 7. i/ili 8. stoljeća. U svakom slučaju prije nego što ih izvori prvi puta spominju u Dalmaciji u središnjoj trećini 9. stoljeća.

D. DŽINO: Još jedno pitanje na koje se može odgovoriti uglavnom domišljanjem. Arheologija pokazuje prilično uvjerljivo da istočnojadranska obala i njezino duboko zaleđe nisu bili preplavljeni Slavenima u prvoj polovini 7. stoljeća. O migracijskim pokretima preko crte Sava-Dunav, koji su po svemu sudeći doveli prve slavenske govornike u ovo područje, ne možemo govoriti prije kasnoavarskoga perioda koji počinje oko 670. godine. Ovdje se radilo o sporadičnim i postupnim kolonizatorskim pokretima prema opustjelim teritorijima, prije nego o organiziranim ili masovnim migracijama. Značajniji migracijski pokreti su se izgleda dogodili krajem 8. i početkom 9. stoljeća, u kontekstu karolinške ekspanzije na Jadran i u centralnu Europu, kada se mijenja predstavljanje elita u pogrebnim

običajima s pojavom tzv. „ratničkih grobova“. Moguće je da u ovom periodu gentilna elitna grupa s oružanom pratnjom, koja je sebe zvala Hrvatima, dolazi u Dalmaciju kao jedna od nekoliko novopridošlih grupa. Nažalost, ne možemo niti identificirati niti isključiti te Hrvate u materijalnom zapisu čak ni kroz pojavu „ratničkih grobova“ ili karolinških predmeta, o čemu nam najbolje govori DNK analiza „ratničkog groba“ iz Vaćana (položaj Laluše) kod Skradina. Ovdje je u sarkofagu krajem 8. / početkom 9. stoljeća sahranjen pripadnik lokalne elite podrijetlom s područja istočnog Sredozemlja, skupa s karolinškim mačem i ostrugama.

K. FILIPEC: Ono što su arheološka istraživanja pokazala jest da postoji nekoliko mogućih razdoblja u kojima je bio moguć prolazak kroz Panonsku nizinu. Jedna je mogućnost da su došli zajedno s Avarima na samome početku, nakon 582. godine, odnosno nakon pada Sirmija, što je ipak malo vjerojatno. Druga mogućnost jest prijelaz u vrijeme krize Avarskog kaganata, koja je započela nakon 630. godine i trajala sljedećih desetak godina. To su dva razdoblja kada se bilježi prolazak ljudi kroz kaganat. Budući da Konstantin Porfirogenet upućuje na ovo drugo razdoblje, vrlo je vjerojatno da je riječ o tom kasnijem vremenu. Ono što je ključno jest činjenica da su Hrvati bili kompozitna zajednica, uz skupine koje možemo identificirati kao Hrvate, postojale su i druge skupine koje su s njima sudjelovale u seobi. Od brojnih teorija o dolasku Hrvata, najmanje je vjerojatna ona prema kojoj su stigli preko Franaka, jer za takvu tvrdnju ne postoje arheološki dokazi. Za nas je ključno težiti istini i temeljiti zaključke na povjerljivim pokazateljima.

V. SOKOL: Nesumnjivo, pisanih dokumenata i arheoloških nalaza u VII. i VIII. st. na tlu povijesne Hrvatske nemamo. Sama ta činjenica skretala je veliku pozornost suvremenih domaćih i stranih istraživača većine XIX. I XX. st. Mnoštvo teorija i različitih mišljenja je postavljeno pa čak da su se pokapali neznano gdje (možda kao zoroasterijanci!). Ali oni bi trebali imati i kuće, kojih nema. Ta fantaziranja je presjekao akademik L. Margetić 1977. g. kad je postavio tezu o kasnom dolasku Hrvata, točnije sredinom 2. pol. VIII. st. u avarskoj organizaciji svojih jugozapadnih granica prema Francima, tj. cca 70-tih g. toga stoljeća. Sve je manje-više odlično posložio, osim jednog. Nije utvrdio arheološku potvrdu materijalnom kulturom II. kaganata u punom usponu, ili bilo kakvu toga doba. Većina i povjesničara i arheologa to nije prihvatila do danas, no manja skupina jednih i drugih je to, iz njima poznatih razloga, „munjevito“ prihvatila. Postavila je i hipotezu, da se to dogodilo, seoba, početkom IX. st. u prvih 10-20 g. No ona je to još slabije obrazložila od Margetića, ovaj put kao „arheološki“, što Margetiću nije uspjelo. No nije povijesno, što je njemu podosta dobro uspjelo. Trebalo je, doduše, to spojiti-premostiti i doći do jedinstvene teze – teorije, ali do tog nije došlo. Što se dogodilo?:

Margetić se poslije odriče svoje teze o kasnoj seobi i ponovno se vraća u VII. st., ali u njegovu 2. pol. te Kuvrat-Krovatovu hipotezu podrijetla s kraja I. kaganata. Druga „skupinica“ arheologa i povjesničara ostala je pri svome. Ovdje potpisani, međutim, još je osamdesetih godina XX. st. iznio elemente koji spajaju povijesnu i arheološku problematiku: to je pojava franačkih interesa u gornjem Podunavlju i Panoniji te Augustovu Iliriku-Dalmaciji od Dunava do Jadrana. To znači obnovu Zapadne Imperije koja je uspješno dovršena na Božić 800. g., a kralj Karlo okrunjen za „69. imperatora poslije Augusta“. I tu počinje hrvatska priča koja započinje ulaskom (Hrvata i) Vojnomira u Veliki avarski rat 795. g., njegovim osvajanjem Hringa i zlatnog tezaura s oko 50 tona zlata „odvezenog u

Aachen“ u „15 volovskih četveroprega“. Da je Vojnomir vodio hrvatsku vojsku DOKAZAO je Margetić i do kraja se nije odrekao tih zaključaka. Bio je u pravu, samo što je on mislio da su Hrvati promijenili stranu, ostavili Avare i prešli Francima te za njihov račun zauzeli Hring. Koji su drugi dokazi, povijesni i arheološki, koji tek zajedno daju rješenje jedne enigme koja je zainteresirala i europsku znanstvenu javnost, a u novije vrijeme i „razbuktala“ interese od krstionice kneza Višeslava na dalje?

Na što arheološki nalazi upućuju? Možemo li kroz predmete i pogrebne običaje utvrditi etnicitet?

G. BILOGRIVIĆ: Arheološki nalazi upućuju na diskontinuitet u Dalmaciji 7. stoljeća. Osim napuštanja gradova, i pokapanje u ranija kasnoantička groblja prestaje u tom periodu, dok se nova ranosrednjovjekovna groblja formiraju tek u 8. stoljeću. Neka već u njegovoj prvoj polovini, neka u drugoj ili prema kraju stoljeća. U tim grobljima vidljivi su i drugačiji običaji i drugačija materijalna kultura pa sve zajedno ukazuje na značajnije populacijske promjene koje se odvijaju tijekom tog vremena. Takve promjene teško je objasniti samo lokalnim društvenim transformacijama. Po svemu sudeći one su i rezultat dolaska novog stanovništva, među kojim su očito bili i oni koji će se u kasnijim izvorima nazivati Hrvatima. Naravno, to nije morala biti jednokratna migracija iz neke udaljene pradomovine, nego je vjerojatnije riječ o postepenom i dugotrajnom procesu doseljavanja u Dalmaciju. Predmeti u grobovima sami po sebi ne govore ništa o etnicitetu osobe koja je s njima pokopana, no proučavani unutar šireg društvenog konteksta i u kombinaciji s dostupnim njima suvremenim pisanim izvorima svakako doprinose proučavanju formiranja i komuniciranja identiteta, odnosno upotrebe materijalne kulture u tim procesima.

D. DŽINO: Predmeti i pogrebni običaji sami po sebi ne odražavaju etnicitet, to je jasno. Pogrebni običaji odražavaju vrijeme pogreba kroz: individualnost, društveni status, običaje uže i šire zajednice, religiju, pučka vjerovanja, onodobne društvene mreže, itd. Naravno, u određenim kontekstima moguće je govoriti o povezanosti materijalne kulture i etniciteta – to ne možemo negirati – ali ti konteksti moraju biti precizno definirani i najčešće odražavaju potrebu da se etnicitet signalizira prema „Drugome“. Nedostatak Geertzovog „lokalnog znanja“ zajednice koja je pokapala svoje mrtve na određenom mjestu, obično nas ostavlja nesvjesnim ovih konteksta.

K. FILIPEC: U jednom širem teorijskom smislu to je izuzetno teško utvrditi. Možemo uočiti određene razlike na temelju opsežnije analize, ali za približavanje istini potrebno je više elemenata i više podudarnosti. Ipak, pokušaj da se na temelju arheoloških podataka precizno odredi etnicitet (tko je tko) ulazi u sferu svojevrsne metafizike. S druge strane, moguće je razlikovati šire populacije, primjerice romanizirano stanovništvo u Splitu i Zadru u odnosu na došljake. No pitanje ostaje: jesu li svi došljaci koji su pristigli u zaleđe bili isti? To je predmet daljnjeg istraživanja. Upravo na temelju razlika u pogrebnim običajima, koje su prisutne među došljačkim populacijama, uočavamo da skupine koje nazivamo Hrvatima od samog početka nisu bile jedinstvene, odnosno da su imale različite izvore. To, međutim, ne znači da nisu pripadale istom etnicitetu. Uostalom, i mi se danas razlikujemo po mnogim obilježjima, a ipak činimo jednu zajednicu i jedno društvo.

V. SOKOL: To će nam reći navedeni upit u toč. 5. Može li se utvrditi postojanje materijalne kulture koja bi se mogla povezati s onim što nazivam „dobom Dolaska"? Time razlikujemo „seobu" i „dolazak". Danas znamo više arheoloških, ali i duhovnih artefakata koji se mogu odrediti kao pokazatelj toga najranijeg vremena. Prvenstveno to je poseban oblik tzv. jamičaste keramike, jednostavnih posuda rađenih na spororotirajućem kolu s tehnološkim dodatkom, malom jamicom na dnu kao otiskom osovine lončarskog kola, koja služi centriranju glinene mase. Prostor u kojem se prostorno i vremenski najranije pojavljuje jest prethodno opisani i izvan njega postotno je malen te predstavlja import s matičnih prostora sjeverno od Dunava i Sudeta do Odre i Warte te Male Poljske. S tom keramikom ulazimo u drugo područje, a to je pretkršćanska duhovnost u staroj i novoj domovini koja s arheoartefaktima povezuje dva prostora: sjeverni i južni (od Dunava). Prethodno spominjana područja srednje Europe imaju dijelom istražen pogrebni ritus (VI.)VII. – VIII. st. Najprije, to su paljevinske pa onda kosturne nekropole u kojima vrlo velik broj ukopa sadržava keramičku posudu s hranom i popudbinom, često priloženim utilitarnim predmetima iz svakodnevnog života pokojnika za put na „drugi svijet". Isti takav tip nekropola s istom pretkršćanskom duhovnošću pojavljuje se i južno od Blatnog jezera, zaladskog područja, Drave i Save, do Jadrana. Dapače, u užem smislu na području zaladske županije i Ravnih kotara ponavljaju se gotovo iste manifestacije rane materijalne i duhovne kulture. U tom smislu ta županija predstavlja „vremensku kapsulu" između pada Avarskog kaganata 795./803. i dolaska Mađara u Panoniju 896./907. g., u kojoj se kroz tih sto godina ponavljaju usporedno s Ravnim kotarima praktički sve arheološke sistematizacijske, periodizacijske i tipološko-kronološke manifestacije materijalne i duhovne kulture. Uključujući istovremeno napuštanje poganstva i mirno prihvaćanje kršćanstva s promjenom grobnog ritusa bez stavljanja hrane i predmeta u grobove.

U pojedinačnim i skupnim iskazima arheo-duhovnih manifestacija tako vidimo iste elemente u obama krajevima koji ih povezuju. Jedan od „duhovnih" predmeta koji se ponavljaju od Podunavlja (i srednje Odre) do Jadrana je složena „ikonografija jelenskih parožaka" kojoj potpunu identičnost nalazimo na Srednjem istoku, čak i u pojedinostima prikaza nasuprotnih rogatih životinja s „malteškim križem" i drvom života, haomom – svetim izvorom i drugim. Samo što je razlika u vremenu 2000 godina!

Kada i kako se formira hrvatski identitet?

G. BILOGRIVIĆ: Svakako prije nego što se Hrvati prvi put spominju u izvorima, što je pak u središnjoj trećini 9. stoljeća. Tada su oni već čvrsto definirana etnička skupina, sa svojim snažnim vladarima, vlastitom kneževinom i svime što je išlo uz to. Proces formiranja identiteta morao je stoga početi ranije, a u konačnici se, u onom prvotnom ranosrednjovjekovnom obliku u kojem ga možemo nazrijeti, razvio u kontekstu franačke ekspanzije prema Dalmaciji. Dakle, u kasnom 8. i ranom 9. stoljeću. Tada se formira i nova lokalna elita, koja se povezuje s Francima te u odnosu prema njima, ali i prema već prisutnim društvenim tradicijama, razvija nove načine reprezentacije, a time i komuniciranja identiteta. Važnu ulogu u potonjem imali su elementi franačke ratničke opreme, ujedno simboli statusa i moći unutar novog društvenog poretka. U ovim procesima sudjelovale su različite lokalne skupine, među kojima su bili i Hrvati.

D. DŽINO: Hrvatski je identitet izvorno identitet ranosrednjovjekovne elitne skupine. Stjecajem okolnosti, ova je elitna skupina došla na vlast u ranosrednjovjekovnoj dalmatinskoj kneževini i njihov identitet se pokazao dovoljno uključiv i prestižan za elite drugih skupina – bilo slavenskih došljaka, bilo potomaka kasnoantičke populacije – koje su ga prihvatile. S vremenom je ovaj identitet postao prihvatljiv i za druge društvene slojeve. Naravno, pitanje dalje evolucije hrvatskoga identiteta, njegova širenja i kontrakcije kroz kasniji srednji vijek, novodobni period i kasnije jest složenije pitanje koje ćemo sada ostaviti po strani.

K. FILIPEC: Razmišljate li o hrvatskome identitetu u ranom srednjem vijeku? Ako pritom imate na umu moderni hrvatski identitet, razvijen nakon Francuske revolucije, onda je riječ o posve drukčijoj priči. To su dva različita pogleda na svijet. Hrvatski se identitet formira u ranom srednjem vijeku i izuzetno je snažan, što je vidljivo u kasnijim povijesnim izvorima. Teško je precizno odrediti trenutak njegova nastanka, no u svakom je slučaju postojala zajednica koja je nosila taj identitet i koja je prenosila to ime. Ono se pojavljuje na više mjesta u Europi, premda je ta zajednica na tim prostorima ponekad mijenjala svoje nazive. U svakom slučaju, hrvatski identitet kao takav zasigurno postoji do 9., 10. stoljeća.

V. SOKOL: Doba kasnijeg *Dolaska* Hrvata otvara nove mogućnosti u identifikaciji oblikovanja starohrvatskog identiteta. On se definitivno nije dogodio u Novoj zemlji u IX. st. Utvrđeni kasniji dolazak Hrvata više se neće odvijati u relativno „spontanoj"/stihijskoj seobi ranih Slavena V. i VI. st. od Dnjepra do Elbe/Labe, gornjeg Dunava te od Karpata do Egeja/Crnog mora. S gotovo dva stoljeća odmaka seoba i dolazak Hrvata odvijat će se pod drugim uvjetima: u okvirima novih dugoročno upravljanih procesa: restrukturiranja Zapadne i Srednje Europe nakon pada Rimskog Carstva. Bit će to obnova Europe, ali sad Europe naroda nasuprot rimske državne ideologije S.P.Q.R. – („jedan čovjek – jedan glas") – jedan narod – jedna vjera – kapitolijska trijada.

Suprotno, *Europa naroda* Karla Velikog uzima postojanje više narodnosnih identiteta pod njegovom krunom. To je najranije doba kad možemo govoriti o postojanju hrvatskog identiteta, da ga nije bilo, a on je vezan prvenstveno uz politički, ne bi bilo sporazuma s Karlom Velikim nakon njegova kolosalnog neuspjeha u početnoj fazi Velikog avarskog rata 791. g. Sporazuma proizašlog, po alamanskim analima, na sastanku Franaka, Alamana i Slavena 790. na gornjem Dunavu; Hrvati su tada još sjeverno od rijeke (Horoatos kod Knina pored Vltave; elementi sačuvani u 31. gl. DAI-a). Tad se naglo pojavljuje *Vonomir Sclavo*, odlazi u Hring, konfiscira avarsku državnu blagajnu i 15 volovskih četveroprega zlata, oko 50 tona, „šalje Kralju u Aachen". Tu priča završava i on se više nikad ne spominje. Margetić je (1977.) dokazao njegovo hrvatsko podrijetlo, iako su se za to borile tri grupe povjesničara susjednih zemalja: Furlana, Karniolaca i Alpa/Austrijanaca. Je li on zapravo Višeslav, što smo još 1986. g. pretpostavili, jer korijenski/filološki i vremenski je to moguće, uza spomenute Margetićeve druge argumente, nije posve dokazivo, no dalji razvoj događaja južno od Drave kao „zatvoreni skup indicija", potvrđuje tu pretpostavku. To su oni događaji proizašli u uspješnim protuavarskim borbama „braće i sestara", zapravo konstitutivnim pokrajinama sjeverne Hrvatske, po DAI-u kojima je stečena Nova zemlja, a koje se nisu odvijale oko 600., već između 795. – 799. g. Te i takve ratne stečevine s konca II. kaganata, a ne njegove I. ili rane faze prvog razdoblja, pronalazimo na nekropolama i

naseljima u povijesnoj Hrvatskoj od Podravine, Posavine, Like i Dinarida do Jadrana te Istre i otoka. Tim nalazima brojnih razbijenih složenih kompleta vojne opreme i oružja *Blatnica stila* zadnje trećine VIII. st. prekrivena je čitava ranosrednjovjekovna hrvatska država do crte Valpovo – Bosut te u IX. st. do Dunava. Ali bez ženskog nakita i pribora, inače vrlo brojnog u samim avarskim nekropolama. Inače, Porfirogenet piše i da je civilni sektor bio mahom pošteđen te da „u Hrvatskoj još ima preostalih Avara i da se na njima pozna da su Avari". Naravno (u Panoniji), da je netko njihova suprotnost, po DAI-u su to Hrvati tj. to se događalo na hrvatskom državnopravnom prostoru.

Iz svega navedenog vidljivo je da se identitet Hrvata može posve jasno vidjeti već od konca VIII. st. i Vojnomira, kao i one skupine povijesnim vrelima i otkrivenim arheološkim artefaktima naselja i nekropola dokazane suprotno od Avara, čiji će se kontinuitet održati od ranoga i kasnoga srednjeg vijeka do današnjih dana.

Podrijetlo starijeg od avarskih ratova koncem VIII. st. mnogo je teže pratiti. Ono nas ponajprije vodi u starija povijesna vrela Alfreda Velikog (Horiti) možda anonima Bavarskog (sve IX. st.), arapskih putopisaca, kijevskih legendi osnivača Kiju, Sčeku i Horiv(t) u te sestri Libed oko 600. g., skandinavskih saga o Harvaða fjöll (Karpati?) do Tanajskih ploča iz II. I III. st. na kojima se tri puta spominje hrvatsko ime kao osobno. Zagonetnom složenom ikonografijom na jelenskim paroščima ista kao ona još istočnije na kasitskim pločicama, moramo dalje završiti ovo naše putovanje kroz vrijeme.

Je li za pitanje etnogeneze Hrvata bitnija konstrukcija povijesti ili dekonstrukcija narativa?

G. BILOGRIVIĆ: Za etnogenezu u vremenu kad se odvijala, dakle u ranome srednjem vijeku, konstrukcija povijesti bila je jedan od ključnih aspekata. Za današnje pak medieviste koji ju proučavaju uvijek je važno i dekonstruirati tako nastale narative.

D. DŽINO: Konstrukcija i dekonstrukcija povijesnih narativa dva su legitimna metodološka pristupa izučavanju prošlosti i ne mogu se gledati razdvojeno – obično jedna stvara drugu i tako u krug. Pitanje etnogeneze Hrvata prošlo je kroz nekoliko procesa konstrukcije i dekonstrukcije (odnosno promjene paradigme) kao reakcije na promjene političkih konteksta u kojima se Hrvatska nalazila: Austro-Ugarska, jugoslavenske političke tvorbe i neovisna Hrvatska. Etnogeneza Hrvata bitan je čimbenik hrvatske „nacionalne biografije", stvorene u 19. stoljeću (kao i drugdje u Europi), kojom se objašnjavalo „stvaranje nacije" i njen daljnji „život" kako bi se ojačala kohezija među pripadnicima nacije kroz ideju zajedničkoga podrijetla, ili legitimizirale teritorijalne pretenzije. Naravno, danas znamo da su stvari bile puno složenije i da ne možemo govoriti o pojednostavljenom, romantičarskom slijedu događaja: Hrvati u pradomovini → Hrvati migriraju → Hrvati uspostavljaju državu → …, itd. Dekonstrukcija romantičarskih narativa i njihovih kasnijih inačica bila je neophodna, ali držim da se ni u kom slučaju ne bi smjeli odreći određenih suvremenih i fleksibilnih konstrukcija povijesnih narativa. Hrvatska se sada nalazi u novoj nadnacionalnoj tvorevini Europske unije gdje mora balansirati između prava na svoju prošlost, i zajedničke prošlosti koju baštinimo skupa s drugim nacijama srednje i jugoistočne Europe.

K. FILIPEC: Ono čemu se moramo vratiti jesu izvori. Interpretacija je uvijek bilo i uvijek će biti. Ono što je ključno u arheologiji jest revizija, revizija i ponovna revizija.

Također je važno naglasiti da postoje arheološki izvori i povijesni izvori, koji se moraju promatrati u međusobnom međuodnosu. Često smo se oslanjali na autoritete i narative tipa „ovaj ili onaj je nešto rekao“. Takvi su autoriteti korisni kao poticaj za promišljanje, ali ključno je da svakih deset do petnaest godina, pa i do četvrt stoljeća, *sine ira et studio* (bez strasti i pristranosti) preispitamo ono što smo dotad zaključili.

Ozbiljna arheološka istraživanja u posljednjih dvadesetak godina sve se snažnije povezuju s prirodoslovnim znanostima, antropologijom i različitim analitičkim metodama. Upravo su ta interdisciplinarna istraživanja na tragu određenih rješenja koja nam pokazuju svu kompleksnost ljudskih zajednica. Ništa nije paušalno i ništa nije onoliko jednostavno kako se na prvi pogled čini, no do određenih se odgovora ipak može doći. Važno je da povijest i arheologija ostanu otvorene prema novim spoznajama. Zato je ključna riječ u arheologiji ranog srednjeg vijeka – revizija. Ne revizija povijesti, nego revizija naših spoznaja o pojedinim problemima. U tom će se kontekstu neka pitanja razriješiti, dok neka, vjerojatno, nikada nećemo moći u potpunosti razjasniti.

V. SOKOL: Ako je riječ o pitanju etnogeneze Hrvata, bitno može biti samo postavljanje pravilne perspektive i znanstveni postupak, a to je kritički znanstveni postupak. No, za historiografiju je bitna i redekonstrukcija narativa jer je ona naša provjera – pomaže povjesničarima da ne upadaju u „zamke“. Tako ja shvaćam redekonstrukciju, kao stalnu provjeru narativa, tako da nove prihvatljive rezultate prihvaćamo i uvrštavamo – svaka redekonstrukcija nužno vodi prema ponovnoj „konstrukciji“, ako je svrsishodna. Ono što smatram da nije svrsishodno jest provođenje dekonstrukcije povijesti iz pozicije ideologije, bilo da se radi o interesnoj skupini ili o pojedincima koji manjak poznavanja izvora (i znanja pomoću kojeg ih mogu kritički obraditi) nadomještaju neprestanim „dekonstrukcijama“. Postmoderna kao ponuda glavnog izričaja danas se drži napuštenom (M. Puchner).

Sama etnogeneza trajan je proces, ali kao što smo jednom rekli, ne postoje dvije iste etnogeneze. U biti, u Europi, one su povijesno-političke, a ne biološke. No za podrijetlo naroda i različitih skupina kroz protok vremena bitne su sve komponente njihova historijskog nastajanja, osim pisanih vrela: materijalna kultura kroz arheološke artefakte, lingvistička pripadnost, geografsko-prostorna smještenost/statična i pokretna, antropološka i molekularno biološka-genetička, zatim etnologija, više STEM područja itd.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
57
Broj 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2025.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 57, broj 1

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest
FF press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Filip Šimetin Šegvić

Izvršni urednik / Managing editor
Zvjezdana Sikirić Assouline

Zamjenik glavnog urednika / Assistant Editor-in-Chief
Luka Špoljarić

Uredništvo / Editorial Board
Inga Vilogorac Brčić (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Martin Previšić (suvremena povijest/contemporary history), Tvrtko Jakovina (globalna povijest/global history), Silvija Pisk (zavičajna povijest/local history), Tomislav Galović (pomoćne povijesne znanosti/auxiliary sciences of history)

Izvršni urednik za međunarodnu komunikaciju / Executive editor for international communication
Nada Zečević

Urednik recenzija / Review Editor
Kornelija Jurin Starčević

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Jevgenjevič Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Jakub Beneš (London), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Hannes Grandits (Berlin), Kateřina Horníčková (České Budějovice / Olomouc), Catherine Horel (Pariz), Angela Ilić (München), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Lyubomirova Ognyanova-Krivoshieva (Sofija), Axel E. W. Müller (Leeds), Beata Możejko (Gdanjsk), Géza Pálffy (Budapest), Zlatko Pleše (Chapel Hill), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios G. C. Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Zrinka Stahuljak (Los Angeles), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana), Andrea Vanina Neyra (Buenos Aires), Radina Vučetić (Beograd), Christina Lutter (Beč) i Andrej Hozjan (Maribor)

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year
Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at: Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

Financijska potpora za tisak časopisa / The journal is published with the financial support by:
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

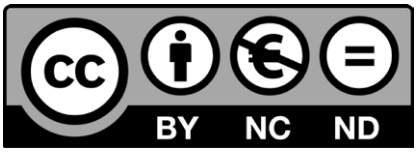
Lektura / Language editors
Katarina Starčević (hrvatski / Croatian)
Tomislav Brandolica (engleski / English)

Korektura / Copy editing
Marta Janković

Ilustracija na naslovnici
Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific journals of Croatia http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.